

Данило ЛЕКИЋ

ФРАНЦУСКИ ИЗВОРИ О ПУТУ КЊАЗА ДАНИЛА У ПАРИЗ И ПРИЈЕМ НА КОЈИ ЈЕ ТАМО НАИШАО

О путу књаза Данила у Париз писано је више пута код нас за протеклих сто година. Многи историчари су третирали успјех књаза Данила код Наполеона III, подвлачећи пријем на који је том приликом наишао, а као резултат свега тога цареву заштиту која је онда црногорском књазу била од велике користи. Напореда са његовим потхватом да лично иде у Париз и тражи заштиту Француске, често је истицана и улога два Француза: Анри Деларија, Књажевог секретара, и Ијаџинта Екара, француског вице-конзула у Скадру. Наиме, неки историчари су, већином на основу грађе Државног архива на Цетињу, преувеличали њихову улогу, тако да изгледа да књаз Данило има да захвали њима и њиховом пријатељству за све што је у току неколико година предузимао у својим спољнополитичким акцијама, као и за резултате које је у томе постигао. Тако је, још прије рата, Душан Вуксан написао о Екару, поводом 70-годишњице Граховске битке, поред осталог и ово: „Хекар је био велики пријатељ Црне Горе и бојао се да Црна Гора не страда у рату с Турцима и изгледа, да је волио, да се конфликт с Турцима ријеши мирним путем. 19 фебруара (1858 — Д. Л.) он пише Књазу да му се чини, да је у интересу Црне Горе да буде у стању очекивања и да не улази ни у какве агресивне намјере.“¹ Исту идеју о Екаровом утицају, да не кажемо и о пријатељству према књазу Данилу, изразио је и Андрија Лаиновић сљедећом констатацијом: „Он даје савете кнезу Данилу, припрема га за нов правац у спољашњој политици са ослоњцем на Француску“. А затим додаје и ово: „Охрабрио је заједно са Екаром (ријеч је о Деларију — Д. Л.) кнеза Данила да посјети Наполеона III године 1857.“² Најзад, Страњаковић, говорећи о путу књаза Данила у Париз, писао је, поред осталог, сљедеће: „И овог пута кнегиња Даринка била је главни покретач да треба ићи у Париз. Према речима Екаровим, личност која најбоље разуме ситуацију у Црној Гори, која има

¹ Душан Д. Вуксан: Граховац (1858—1928), Записи, књ. III, св. 1—2 за 1928.

² Андрија Лаиновић: Три Француза о Црној Гори (Вијала, Делари, Ленорман), Цетиње 1949, стр. 8—9.

велико поштовање за француску царицу, која је била претерано охола ради сервиса који јој је царица послала по Вуковићу, бејаше кнегиња Даринка. Посредством њеним француски конзул Екар успевао је да сви савети послани од француске владе за Данила буду му стављени до знања и испуњени пошто ју је Данило много волео и признавао јој надмоћност њеног васпитања, ради чега је она имала један од највећих утицаја на њега.³

На основу ових закључака добија се утисак да су ова два Француза, а Екар особито, одлучивали у вођењу Књажеве политике. Тиме је њихова улога, ма колико позитивна и значајна, прецијењена, а умањена улога самога Књаза. Управо, готово би се дало закључити да су они из специјалних, пријатељских разлога према њему и Црној Гари, а посебно Екар, утицали на Књаза да води политику какву је он слиједио у односу на избјегавање сукоба са Турском и стрпљиво очекивање разграничења са њом, као и да су га убиједили у оправданост његова пута у Париз. Међутим, Екар је прије свега заступао интересе своје земље у односу на велике силе, па и саму Турску, и имајући њих у виду, утицао је код Књаза да у свакој прилици прихвати његово гледиште, што је уствари било гледиште француске владе.⁴ Даље, чињеница је да је књаз Данило сам одлучио да иде у Париз, видећи у личној интервенцији код Наполеона III посљедњи покушај и једини начин да добије разграничење Црне Горе са Турском, што је онда сматрао као минимум својих оправданих тежњи, послје чега би тек дошло до признања независности Црне Горе. Исто тако, чињеница је да је Екар учинио све да спријечи Књажев одлазак у Париз, што је, логично, чинио по инструкцијама своје владе. Наиме, службена Француска није у оно вријеме радо гледала, због својих односа са другим великим силама, па и са самом Турском, на пут књаза Данила у Париз, као владара једне још непризнате земље за коју је представник Турске на Париском конгресу изјавио, непуну годину дана раније, да чини саставни дио Турске Империје. Она је чак све учинила да тај пут осујети, односно да га одложи за касније. Али књаз Данило је, благодарећи својој одлучности, успио да оствари своју замисао и да отпутује у Париз. Свјестан да послје Париског конгреса не може више рачунати ни на једну од великих сила, а поготову не на све њих заједно због њихових опречних интереса, Књаз се својим непоколебљивим ставом наметнуо Француској и самом цару Наполеону, откуда је једино очекивао неку помоћ. Па ипак, он је са овога пута донио себи

³ Драгослав Страњковић: Кнез Данило и питање признања сизеренства Султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића Цуце у Цариграду 11 јуна 1857, Записи, књ. VII, св 5 и 6 за 1930.

⁴ Овакав Екаров став долази нарочито до изражаја приликом Граховске битке, о чему читалац може опширније видјети у нашем чланку: „Француски извори о Граховској бици“, Побједа од 15 маја 1955.

и својој земљи највише користи што је у ондашњим приликама могао да донесе.

За све ово што смо рекли налазимо потврду у архиву Министарства спољних послова Француске у Паризу. Из тог архива саопштићемо неколико најважнијих детаља из кореспонденције Цетиње — Париз. Из њих ће се јасније сагледати лик књаза Данила, његова велика енергија којом је испунио свој кратки али тешки период владе, а која је нарочито дошла до изражаја приликом његовог пута у Париз, упркос инсистирању француске владе да до пута не дође, те, најзад, резултат тога пута.

Књаз Данило је још септембра 1856 изразио жељу да пође у Париз, али му је тада савјетовано да одложи пут. Међутим, већ почетком 1857, он ту своју замисао поново покреће. У писму од 9 јануара Књаз се жалио Наполеону III на свој положај, па је поред осталог казао и ово: „Сви су се, најзад, ангажовали да рестаурирају, односно да очувају интегритет Турске. Умјесто једног непријатеља, ја, мали господар 20.000 ратника, нашао сам се сам према свим европским силама.“ Пошто је опширно изложио ситуацију у којој се налази под притиском Русије и Аустрије, а у сталном страху од Турске, књаз Данило је поново изразио жељу да пође у Париз овим ријечима: „Сире, част би ми била да лично изнесем Вашем Величанству ове опсервације.⁵ Ја бих га покорно молио да стави на дневни ред конференције уређење односа Црне Горе не мислећи да би се Турска противила таквој дискусији на Конгресу, пошто је она већ прихватила интервенцију три силе. Под благонаклоним и непосредним утицајем Ваше владе, могао бих се надати правичном и брзом аранжману.“ Писмо се завршава овако: „Сире, опкољен непријатељима, напуштен од свих, без животних намирница и без муниције, ако изгубим Вашу драгоцјену заштиту, не остаје ми ништа друго, ни мени ни моме народу, осим да предамо наше душе богу, док ће Турци располагати нашим животима. Не рачунајући више на скори дефинитивни споразум, преклињем Ваше Величанство да издјелствује хитно разграничење моје земље гарантујући јој право на суверенитет.“⁶

Књаз је послао ово писмо грофу Валевском, министру спољних послова, с молбом да га уручи Наполеону, подвлачећи и њему да је „разграничење, коме не би смио нико да се противи,

⁵ Према томе нетачна је констатација Васиља Поповића „према је Наполеон III одговорио Данилу да није згодан моменат за посету, ипак је он, не понављајући молбе (подвукао Д. Ј.), пошао под другим именом и дошао у Париз 7 марта 1857 год.“ (Васиљ Поповић: Акција кнеза Данила у Паризу 1857 год., Глас Српске краљевске академије, 110, 1923, стр. 44.

⁶ Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Paris (Turquie — Scutari et Montenegro) т. 4. Сви наводи су исписи из св. 4 за 1857 и св. 5 за октобар 1857 — април 1858.

ствар хуманости, и захтијева, да би дало своје добре резултате, хитно и неодложно извршење.“

Екар, француски вице-конзул у Скадру, преко кога је књаз Данило одржавао везу са Паризом, доставио је ова писма својем министру спољних послова 14 јануара 1857. У његовом писму стоји: „Имам част да пошаљем Вашој Екселенцији два писма, једно за Његово Величанство, а друго за Вас, која ми је послао црногорска Књаз. *Садржина ових писама није ми била саопштена* (подвукао Д. Л.). Али ако се са њима тражи, као што претпостављам, неко рјешење, онда ја потпуно схватам тај Књажев корак, јер је његов положај одиста тежак.

Прије неколико дана кућни Турци су извршили још један упад у Братоножиће и запалили више кућа. Књаз се задовољио протестом, али ће наступити тренутак када он неће моћи да задржи свој народ. И ако се последије једног таквог догађаја непријатељства наставе, плашити се да их Турци не искористе за напад на Црну Гору не водећи рачуна о томе са које стране долазе провокације.

У Скадру је све мирно.“

Ради илустрације положаја и тешкоћа у којима се налазила Црна Гора, што све објашњава став књаз Данила у то вријеме, а уједно указује и на обавијештеност француске владе о ситуацији у Црној Гори, дајемо извод из једне вербалне ноте достављене јануара 1857 Министарству спољних послова Француске. У њој је, поред осталог, речено: „Признато је да је територија на којој живе Црногорци недовољна да исхрани становнике и да један њен дио, који би могао да пружи највише средстава, остаје обично напуштен усљед крвавих сукоба који на њему избијају сваке године између Црногораца и сусједа — словенских или албанских племена. С друге стране, индустрија транспорта и поморске трговине које би могле надокнадити недостатак производних снага земље, за које ови горшгаци показују довољно способности, нијесу им доступне зато што Црногорци немају директног излаза на море.

Природне последице оваквога стања су: упади Црногораца на херцеговачку територију, знатан број емигрирања сваке године, биједа унутар земље и немогућност Црне Горе да постигне било какав напредак и да организује јавне службе, јер је у садашњем стању немаштине потпуно илузорно и помишљати на добијање неких средстава путем пореза.“

На писма књаз Данила одговорио је гроф Валеовски Екару 16 јануара 1857. У свом одговору он каже да није било могућно ставити на дневни ред конференције питање Црне Горе, пошто је она третирала унапријед утврђена питања, а одмах затим осврће се на жељу књаз Данила да посјети Париз. Ту, између осталог, стоји: „Што се тиче поново изражене жеље Његовог Височанства да дође у Париз, могу само да Вам поновим оно

што сам већ имао част да Вам јавим 8 новембра прошле године. Ја и даље мислим да би било неопортуно, у садашњем стању ствари Црне Горе, сложити се са тим пројектом. Једно такво путовање изазвало би против Књаза непријатељска осјећања од стране влада великих сила, чега би у свом интересу требало да се чува, што, уосталом, наше отворено пријатељство мора му савјетовати да избјегне због несигурног положаја у коме се Црна Гора још налази. Ми, дакле, желимо да се овај пут у Француску, за вријеме којег ће уосталом Њиховим Височанствима бити указан одличан пријем, одложи док се питање Црне Горе не ријеши споразумом који би прихватиле обје стране. Уосталом, можете, господине, обавијестити књаза Данила да ће, према изјави турске владе, коју је дала нашем амбасадору још 29 октобра прошле године, ускоро примити одговор Порте на предлоге који су јој били достављени.“

Међутим, ово гледиште министра спољних послова Француске није много утицало на књаза Данила да промијени своју одлуку о путу у Париз.

Послије овога налазимо више докумената који се односе на овај пут. Тако Екар, у писму од 5 фебруара 1857 из Цетиња, пише своме министру да је књаз Данило одлучио да путује у Париз. Као повод за пут наводи писмо руског генералног конзула у Дубровнику неком црногорском капетану који је више година боравио у Русији, у коме стоји да Русија ускраћује Црној Гори даљу субвенцију због тога што Књаз наводно мрзи Русију, што је одлучио да прода слободу Црне Горе и постане вазал Турске. У међувремену, Валевски, 6 фебруара, даје сљедеће телеграфске упутство своме конзулу у Скадру: „Настојте да књаз Данило прихвати комбинацију коју ће Вам саопштити г. Тувнел (француски амбасадор у Цариграду — Д. Л.), по чијим ћете се инструкцијама управљати.“⁷

Послије тога Екар из Котора, на повратку у Скадар, 8 фебруара, дакле послвије покушаја да одврати од пута књаза Данила, обавјештава телеграфски министра спољних послова о сљедећем: „Упркос мојим настојањима, мојим савјетима, па чак и

⁷ Примједба Страњаковића да овај налог није био упућен „да спречи путовање Данилово у Париз“, како то тврди В. Поповић, али да је „стигао прекасно“, само је дјелимично тачна. Јер, иако се у њему Књажев пут не помиње, већ се тражи да Данило прихвати услове које су претставници великих сила поднијели Порти, ипак је он, сматрамо, имао за циљ да га осујети, пошто француска влада није била сагласна са тим путовањем прије него се ријеша питање Црне Горе. Према томе, логично је, ако би Књаз прихватио солуцију која му се предлаже, онда би његов пут у Париз, и поред тешког положаја у коме се налазио, био готово непотребан. Но, ако би до њега и дошло касније, то би био повољнији тренутак, тј. кад се стање Црне Горе среди, а то је оно што је француска влада предлагала, због чега у том случају она не би имала шта да зазире пред великим силама и Турском.“ (Д. Страњаковић, нав. дјело, стр. 275, и пр. под 2).

читању писма Ваше Екселенције, Књаз Црне Горе (са којим је Русија прекинула све односе и укинула новчану помоћ) натјеран, како каже, од народа, путује у четвртак, 12 ов., за Париз и Лондон, под именом „Катунски војвода.““ Опширнији извјештај о овој својој мисији Екар је упутио по повратку у Скадар, 11 фебруара, који је уједно одговор грофу Валевском на писмо од 16 јануара. Извјештај у цјелини гласи: „Шифровано писмо Ваше Екселенције бр. 1 примио сам у тренутку када сам хтио да напустим Црну Гору на повратку у Скадар. Одмах сам отишао Књазу да му саопштим његову садржину и затекао сам га како се припрема за пут у Котор. Упркос мојим настојањима нијесам га могао убиједити да одложи овај пут (подвукао — Д. Ј.). На све моје примједбе одговарао ми је да не може више да одлаже пут, да више нема шта да се плаши непријатељства Русије, пошто му је обуставила помоћ и настоји да га обори, да он хоће пошто-пото да изиђе из свог неизвјесног положаја те да је убијеђен да ће се потпуно разумјети његов долазак у Француску чим се дозна ово што се управо догодило. Налазећи се пред његовом непоколебљивом одлуком, пошто нијесам могао рећи Књазу отвореније него што сам то учинио да Ваша Екселенција не жели да он дође у Париз, ја нијесам ништа друго могао да учиним него да о томе телеграфски обавијестим Вашу Екселенцију, што сам одмах и учинио. Одмах сам се, затим, вратио у Скадар да бих тамо сачекао нова наређења, јер је Књаз био на путу за Котор, и да сам га на путу пратио, да бих што прије добио наређење Ваше Екселенције, у Аустрији би пожурили да кажу да сам га ја навео да направи овај демарш.

Нека ми опрости Ваша Екселенција што нијесам успио да спријечим овај пут (подвукао — Д. Ј.) С једне стране, има неко у Књажевој околини који је тај пут одавно желио, тако да ми није било могућно отстранити његов утицај. (С друге стране, значајан положај који је заузела влада Његовог Величанства својом умјешношћу и правичношћу донио је Француској такву репутацију да сви они који имају каквих ревандикација, а потребна им је јака подршка, само се у њу уздају. Успјеси које је постигла њена дипломатија у посљедњим догађајима, као и њена пobjеда у Кримском рату, нашли су свог одјека и у Црној Гори, чији народ гледа на Књажев предузети пут као на једини излаз и спасење. Примите итд. . .“

Из овог извјештаја види се да је Екар спречавао Књаза да дође у Париз, а не да га је на то потстицао. Даље, види се такође да није вршио никакав утицај на њега преко књагиње Даринке, како то тврди Страњаковић, бар не у погледу пута у Париз. Јер, ако би Даринка и била покретач пута у Париз, она је то чинила мимо воље, односно службеног става Екара, те према томе нетачно би било и друго његово тврђење да је Екар „посредством њеним“ успијевао да Данила убиједи у прихватање савјета француске владе. Додуше, Екар наводи, као што смо

видјели, да има неко у Књажевој околини чији утицај у погледу пута у Париз није могао да отстрани (можда је мислио и на књагињу Даринку), што још више побија Страњаковићево тврђење, које изненађује с обзиром да му је била доступна архива Министарства спољних послова Француске. Кад се овоме дода Екарово признање да му књаз Данило није био саопштио садржину писма које је упутио Наполеону III и грофу Валевском, остаје, дакле, као потпуно оправдана претпоставка да је Данило сам одлучивао у свим важнијим питањима своје политике (а свој пут у Париз сматрао је најважнијим догађајем за будући статус његове земље), наилазећи вјероватно на подршку своје образоване жене. Овим не бисмо хтјели да кажемо да он није водио рачуна о савјетима француске владе чију је заштиту тражио и добио, уколико су се они поклапали са основним интересима његове земље.

На крају овог коментара којим смо жељели да утврдимо Данилову самосталност у одлучивању, што значи да није усвајао све савјете који су му давани, а још мање да је стајао под утицајем Екара, навешћемо један његов извјештај од 2 фебруара 1858. Наиме, Екар у њему говори о могућности да Књаз промијени своју политику и изражава због тога своју бојазан, што, логично, не би чинио ако би био сигуран у безусловно прихватање његових савјета, односно савјета француске владе, од стране књаза Данила. Своју бојазан подвлачи још и због карактера књаза Данила. У том извјештају се каже: „... Од доласка г. Ненадовића у Црну Гору, налазим да је Књаз врло расположен да се поново бацн у наручје Русије. Ја сматрам да је г. Делари био послан у Париз да би се ова промјена за вријеме његовог одсуства лакше извела. Жели се, мислим, за то искористити одлазак г. Будберга у Берлин и промјена руског генералног конзула у Дубровнику, што ће се, изгледа, сматрати на Цетињу као последица његовог односа према Књазу. Да бих могао да подесим држање према инструкцијама Ваше Екселенције, далеко од тога да тражим да одвратим Књаза Црне Горе од овог пројекта, ја ћу настојати код њега да испита намјере Русије. Само се бојим да Његово Височанство не пређе, према његовом обичају, из једне крајности у другу“.

Гроф Валевски, међутим, у писму Екару од 17 фебруара саопштава да је Порта одговорила на предлог књаза Данила, али да су амбасадори великих сила признали да тај одговор не може да послужи као база за разговоре и да су они израдили нову редакцију споразума који би био прихватљив, али који није нарочито повољан за Црну Гору. Затим, Валевски помиње и Књажев пут у Париз, о коме каже: „Спремао сам се да одговорим на писмо књаза Данила које сте ми доставили кад сам сазнао из Вашег телеграма од 18 ов. мј. о скором доласку Његовог Височанства у Париз и Лондон.“

Под датумом од 3 марта 1857 у архивском тому за ову годину налази се кратак приказ Црне Горе под насловом „Биљешка за Његово Величанство (Црна Гора)“. У овој Биљешци даје се извод из записника Париског конгреса (са сједница од 25 и 26 марта 1856) са изјавама руског и турског претставника о Црној Гори и коментар њихових изјава. Затим се даје преглед историје и стања Црне Горе од 1520. На крају стоји и ово: „Књаз Црне Горе путује сам, инкогнито, под именом „Катунски војвода“, у пратњи Књагиње. Циљ његовог путовања за јавност је да посјети своје синовце које је Његово Величанство благоизвољело да прими у лицеј Луј ле Гран.“

Под датумом од 22 априла изложена је Нота коју је књаз Данило предао Наполеону. Одмах у почетку књаз потсјећа шта је све чинио да би свој народ извукао из ситуације у којој се налазио будући без довољно обрадиве земље и излаза на море. Поред осталог ту стоји да је књаз био склон, према савјетима француске владе, да прими сизеренство султана с тим да у замјену добије излаз на море и проширење своје Књажевине према Херцеговини. Пошто Порта на то није пристала, Књаз није могао да даље преговара, али остаје расположен за преговоре под условима које би могао да прихвати. Очекујући тај тренутак, каже се даље у Ноти, Књаз мисли да је у интересу Турске и Црне Горе да обуставе конфликте због којих сваке године два пута, у вријеме сијања и жетве, крваре погранични крајеви. Због тога моли Цара да посредује код савезника и Порте да се приступи разграничењу црногорске територије према Турској, како је то већ учињено према Аустрији 1814. На крају Ноте се каже да Црна Гора неће успјети да дође до дефинитивног споразума са Турском, па чак ни до разграничења своје територије, уколико Цар не узме под заштиту, руководећи се при томе једино начелима правде и човјечности, овај мали хришћански народ који има само у њега повјерење.

Листајући даље исти том налазимо на докуменат о резултату посјете књаза Данила. То је шифровано писмо министра спољних послова Екару од 2 маја. Оно гласи: „Господине, примио сам писма која сте ми упутили до закључно бр. 13. Књаз и Књагиња Црне Горе управо су напустили Париз, пошто су у њему провели неколико недјеља. Цар и Царица су их благоизвољели примити више пута у специјалну аудијенцију изражавајући им на тај начин своју наклоност. Саопштио сам званично књазу Данилу Портин одговор на молбе које је слао Цариграду. Књаз сматра да му је немогућно примити предлоге турске владе и, мада изјављујући да је и даље спреман да призна сизеренство султана под повољнијим условима за његову земљу од оних који су му понуђени у Цариграду, молио је Цара да га удостоји своје заштите. Даље, он је молио Његово Царско Величанство очекујући закључење дефинитивног споразума да интервенише код Порте и својих савезника да добије привремено

разграничење црногорске територије које би окончало спорове који доводе до периодичног проливања крви на границама двије земље. При томе је утврђено да разграничење не би повукло признање независности Црне Горе од стране Турске, нити признање сизеренства султанова од стране Црне Горе.

Цар је благоизволио обавијестити књаза Данила да му даје своју заштиту. Његово Царско Величанство је такође извољело саопштити Његовом Величанству да ће француска влада предузети кораке у Цариграду да добије од Порте пристанак да се приступи, под условима које сам горе истакао, разграничењу територије између Црне Горе и Турске. Сада сам управо у том погледу писао г. Тувнелу.

Дајући књазу Данилу (и црногорском народу) (ово у загради је прецртано — Д. Ј.) заштиту, која ће му бити од користи, Његово Царско Величанство изразило му је знаке своје наклоности и ми утолико прије рачунамо да ће књаз знати да на то одговори, уносећи и даље дух умјерености и правичности у своје односе са сусједним државама.

Са задовољством сам примио вијест да је Мустафа-паша, на Вашу молбу, одобрио Црногорцима да купе у Скадру 400 товара жита. Та ће мјера несумњиво допринијети ублажењу вјековних мржњи чији је престанак тако пожељан у интересу и Албанаца и Црногораца, а што би олакшало закључење дефинитивног споразума.“

При дну овога писма стоји: „Министар је лично додао: Не помијешајте изразе *заштита* и *протекторат*“.

Да бисмо још јасније сагледали пријем на који је Књаз наишао у Паризу, те корист од заштите коју је издјејствовао од Наполеона III, како у спољашњем тако и у унутрашњем положају земље, цитираћемо изводе из Екарових извјештаја које је достављао Паризу непосредно послје Књажева повратка на Цетиње. Тако у извјештају од 7 маја између осталог стоји: „Говори се да је Књаз Црне Горе јуче стигао на Цетиње. Надам се да ће његово присуство бити довољно да унесе мир у неспокојство које је владало у земљи“ (поводом бјекства Ђорђа и Медаковића у Котор — Д. Ј.). А затим наставља: „Разговори о коришћењу пашњака и обрадиве земље настављају се. Дрекаловићи су, прије неколико дана, запалили више кућа у Братоножићима. Тражио сам од Паше да нареди да им се плати штета. Сада, кад се Књаз вратио, настојаћу да се постигне примирје између ова два племена.“

У опширнијем извјештају о повратку Књаза, од 16 маја, Екар каже: „По доласку у Котор, 5 ов. мј., књаз Данило је прошао кроз град без задржавања. Хиљаду наоружаних Црногораца чекало га је ван града и пратило га, а још двије хиљаде било је окупљених на Његушима гдје је преноћио. Сјутрадан, 6 маја, Књаз је стигао на Цетиње гдје га је народ, људи и жене, који се искупио дан раније, са одушевљењем дочекао. Пошто се мало

одморио, сазвао је Сенат, старјешине и старце и испричао им шта је у Паризу урадио, пријем на који је тамо наишао и наде које је отуда очекивао. „Ја имам само један циљ, рекао је поред осталог, а то је да осигурам ваш мир и вашу будућу срећу. Они који су вам друкчије говорили, преварили су вас. Уосталом, ако ви мислите да преговори које сам тамо водио нијесу повољни, ја сам спреман да их откажем.“ Сви су одговорили да је он господар, да знају да их он воли и да оно што он буде учинио биће добро урађено.

Сјутрадан је књаз пустио Луку Радоњића да иде у Котор, а ослободио све оне који су били притворени на Цетињу. Благодарехи Књажеву повратку, мир је поново успостављен и ствари су пошле својим редовним током. Пошто је истакао да је аустриска штампа дала догађајима који су се збили у отсуству Књажеву више значаја него што су уствари имали, Екар наставља: „Да је Ђорђе остао на Цетињу, можда је могло доћи до нереда, али, налазећи се ван црногорске територије, он је изгубио сваки директни утицај. Књаза воле и уједно га се боје, тако да његова воља неће никада наићи на опозицију, нарочито не у самој Црној Гори. Ако и има незадовољства, оно се јавља само у Врдима као посљедица глади која отприје четири године пустоши ову несрећну земљу. Књаз је, дакле, више него сигуран да неће наићи, нарочито не с ове стране, на опозицију једном споразуму по коме би добили земљу, и могућност њеног обрађивања.“ У наставку писма се каже и ово: „Књаз Данило ми је рекао да му је Ваца Екселенција обећала да преко мене пошаље портрете Њихових Величанстава у гоблену. Он би био, додао је, веома захвалан Вашој Екселенцији ако бисте наредили да се ураме, јер иначе да би се то учинило морао би да их поново шаље у Париз или Беч.“

У писму од 20 маја Екар одговара грофу Валевском на његово писмо од 2 маја подвлачећи да ће радити по његовим упутствима, а затим додаје: „Нашао сам Сенат и народ врло поносним на пријем који је у Паризу указан њиховом Књазу. Сви знаци неслоге су потпуно ишчезли и учинило ми се да Књаз сада ужива већу популарност него што ју је уживао прије овога пута. Књаз живо жели разграничење својих граница.“

Из даљих докумената види се да је књаз Данило добио подршку Француске не само у погледу разграничења са Турском већ и у сређивању унутрашњих прилика Црне Горе. Тако у писму од 21 јуна књаз Данило потсјећа грофа Валевског да му је Наполеон лично саопштио обавезу аустриске владе да интернира црногорске избјеглице из Котора који су у сталном додиру са руским конзулом у Дубровнику, што изазива неспокојство међу становништвом Црне Горе. Писмо завршава овим ријечима: „Обећање о интернирању дато је Француској и упркос досадашњем одлагању, ја не сумњам у његово извршење.“

Послије овога, Екар, у писму од 27 јуна, обавјештава своју владу да је Књаз забранио Црногорцима да одлазе у Котор све док се у њему налази Ђорђе Петровић и остале избјеглице. У истом писму Екар прв ипут помиње убиство Стевана Перовића Цуце, о чему је вођена преписка између Цетиња и Париза.⁸

У одговорима Валевског конзулу Екару често се помиње настојање француске владе које чини преко свог амбасадора у Цариграду да се изврши разграничење Црне Горе, као и дјеловање код аустриске владе да се избјеглице интернирају. Питање разграничења се, као што је познато, дуго отезало и до њега је дошло тек послије побједи на Грахову, док је о интернирању избјеглица Валевски писао, у писму од 16 августа, сљедеће: „Књаз Црне Горе је недавно писао Цару да би Његовом Величанству указао на опасности којима је, како каже, изложена не само његова управа него чак и сам живот усљед дјелатности руских агената и заштите коју аустриске власти пружају црногорским избјеглицама у Котору. Ви сте могли да видите из писма које сам вам послао под бр. 5 (од 6 августа — Д. Л.) да је царска влада посредовала у Бечу у корист књаза Данила. Сазнао сам, уосталом, са задовољством, да је обећање извршено и да су, најзад, Ђорђе Петровић и остали главни незадовољници напустили Котор. Нећу пропустити да користим сваку другу прилику да допринесем пажњи коју Цар благонаклоно указује Књазу, ако он са своје стране умјереним тактом и одговарајућим држањем покаже да ублажује осјећања којих је он објекат.“

Интересантно је да француска влада често указује књазу Данилу на његову оштрину, савјетујући му умјереност и попустљивост како у унутрашњим односима тако и у односима са Турском. Сам Књаз је био свјестан својих поступака па је, нарочито у свом односу са сусједним државама, обећавао да ће избјегавати сваки сукоб. Тако у писму Валевском, од 14 августа, поручује: „Будући да је Француска преузела на себе бригу да својим корацима склони своје савезнике и Порту на разграничење са Црном Гором, ја сам са своје стране избјегаво, колико је то било могућно, сваку борбу, да не бих довео у питање добронамјерну акцију моје заштитнице.“ Књаз завршава писмо овом напоменом: „Француска ће подржати у Црној Гори ствар права и правде.“

Остаје још само да цитирамо два документа која јасно указују на пријем који је био указан Књазу и Књагињи, а нарочито њихово задовољство и захвалност за ukazано гостопримство и пружену подршку. То су два извјештаја о већ поменутиим поклонима. У писму грофа Валевског, од 28 јуна, француском конзулу у Скадру, стоји и ово: „Књаз Данило Вам је изразио жељу да добије урамљене портрете Цара и Царице, које

⁸ Види о овоме наш чланак: Посљедње писмо Стевана Перовића Цуце књазу Данилу и интересовање француских службених кругова за Цуцино убиство, С т в а р а њ е, бр. 4 за 1956.

му је Његово Величанство благоизвољело обећати да пошаље. Треба да Вам саопштим да Министар Царске цивилне куће не располаже моментано урамљеним портретима Њихових Величанстава у гоблену. Засад не постоји ниједан примјерак у атељеима царске радионице, и кад би се наредило да се израде, потребно би било вријеме од двије године да се то уради. Ми смо, дакле, мислили да је боље да пошаљемо на Цетиње портрете Њихових Величанстава у уљу (ови портрети се данас чувају у соби књаза Данила у Државном музеју на Цетињу — Д. Л.), а како су књаз Данило и књагиња Даринка изразили Цару право дивљење о гобленима и како им је Њихово Величанство обећало један узорак, ми смо одлучили да пошаљемо Њиховим Височанствима, поред портрета у уљу, један гоблен израђен у царској радионици. Ја мислим да ће ове диспозиције одговарати жељама Књаза и Књагиње и ја Вас молим да их о томе обавијестите. Уосталом, побринућу се да Вас благовремено обавијестим о пошљици портрета и гоблена који ће Вам бити са рамовима кроз кратко вријеме упућени.“

На крају ево и писма књаза Данила француском министру спољних послова, од 15 октобра, које се односи на примљене поклоне. Писмо наводимо у цјелини:

„Господине Министре,

Јуче сам примио портрете Цара и Царице, као и два лијепа гоблена, поклоне Њихових Величанстава.

Осјећања која Књагиња и ја гајимо према цару Наполеону и Царици све више јачају. Блаконаклони пријем који су нам указала Њихова Величанства је непресушан извор успомена пуних среће и пријатних узбуђења.

Ови портрети, племенити поклон нестрпљиво очекиван, још живље су нас потсјетили на благодатност Њихових Царских Величанстава и опомињу нас на вријеме када смо, пуни повјерења у њихову правду и племенитост, дошли да се ставимо под њихову узвишену заштиту. Даље, ови портрети су изазвали у нама усхићење од захвалности и љубави, за које Вас молимо, господине грофе, да изволите бити тумач.

Цио црногорски народ дијели са нама заједно наша осјећања. Он види у поклону портрета цара Наполеона, свога заштитника, и у Царичину портрету, знаке симпатија на које смо сви поносни. А ја, његов господар, не изражавам само лична осјећања него и осјећања читавог народа, молећи Вас, господине грофе, да подастрете пред ноге Њихових Величанстава изразе о нашој заједничкој и вјечитој оданости.

Уједно вјерујте, господине грофе, да задржавам у драгој успомени тако пријатне контакте са Вашом Екселенцијом и да за све што сам постигао имам да захвалим Вашој добронамјерној и моћној подршци.

Књаз Црне Горе и Брда
Данило П. Његош“

Из свега изложенога можемо извести закључак, поред онога што смо већ видјели, да је званична француска помагала књаза Данила зависно од својих интереса, поред свих тешких прилика у којима се налазио, а које је врло добро познавала. Њено настојање да Данило призна сизеренство султана то најбоље потврђује. Отуда је Књажев пут у Париз доказ више о његовој упорности да ријеши питање своје земље. Његово настојање да пошто-пото разговара са Наполеоном III, макар и неслужбено, а не као шеф турске провинције којег је требало да претстави турски амбасадор у Паризу, такође свједочи о његовој ријешености. Његов одговор Валевском да би му била милија смрт него такав пријем код Наполеона, као уосталом и сва његова акција, јасно указују на његову непоколебљиву и досљедну политику према свима који би хтјели да га потчине. Он се не љути што њега и његов народ називају бунтовничким. „Да, бунтовнички од Косовске битке!“ — каже он — „зато што хоће да живи слободан.“ Зато он и чини све, као и његови преци, да осигура слободу свом напаћеном народу разграничењем и признањем независности Црне Горе. Што у томе није потпуно успио, није он крив. Криве су ондашње прилике, прије свега супротности које су владале међу великим силама и њихови себични интереси. Због тога је Данило морао, идуће 1858, поново ратовати, да би још једном доказао приврженост Црногораца слободи.

Побједом на Грахову Црна Гора је мимо свих дипломатских акција великих сила, па чак и против њих, избила као чинилац о којему се морало водити рачуна у односима између великих сила и Турске. Том побједом Црна Гора је дала доказ да је заиста слободна и независна и увјерила велике силе у потребу њеног разграничења с Турском.

Тако је књаз Данило својом политиком прије пута у Париз, својом акцијом тамо, као и борбама које је водио, све чинио да осигура слободу и независност своје земље. Нажалост, „сам против свију“, како је једном рекао, није успио да то и формално оствари, што је црногорски народ, на крају, својом борбом извојевао двије деценије доцније.